

دستور زبان فارسی

زبان‌شناسی

آرایه‌های ادبی

ویراستاری

و شناخت گونه‌های شعرپاری

مناسب دانشجویان، دانش‌آموزان، ادب‌پژوهان و سراینده‌گان نوپای شعرپاری

«آموزش سرودشعر»

نگارش: سید سعید خاتمی

دستور زبان پارسی

سید سعید خاتمی

سرشناسه: خاتمی، سید سعید، ۱۳۳۱ -

عنوان و نام پدیدآور: دستور زبان پارسی زبان شناسی، آرایه های ادبی... / سید سعید خاتمی.

مشخصات نشر: تهران: فکر بکر، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۵۳۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۳-۰۲-۲

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: فارسی -- دستور

موضوع: Persian language -- Grammar

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۱۶۵۵/خ PIR۲۶۸۸

رده بندی دیویی: ۴۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۳۵۷۶۲

خرید اینترنتی این اثر در سایت: www.fekrebekr.ir

ناشر: فکر بکر

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول: بهار ۱۳۹۷

امور فنی: انتشارات فکر بکر

صفحه آرایي: فائزه دستگري

طراح جلد: نفیسه شکرانی

لیتوگرافی و چاپ: واصف

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۲۳-۰۲-۲

کلیه حقوق این اثر متعلق به ناشر می باشد.

فهرست مطالب

۱۹	 اوست که می نگارد
۲۰	 برداشت یک استاد فرانسوی زبان فارسی از ادبیات ایران
۲۳	 سخنی با خواننده ی گرامی
۲۵	 پیش گفتار

بخش نخست: سخن شناسی

۲۹	 سخن چیست؟
۲۹	 گونه های سخن

بخش دوم: دستور زبان پارسی

۳۵	 واژه های دستوری
۳۶	 دستور زبان چیست؟
۳۷	 جمله چیست؟
۳۷	 نشانه گذاری جمله ها
۴۰	 گونه های جمله
۴۰	 ۱- جمله ی خبری
۴۰	 ۲- جمله ی پرسشی یا انکاری
۴۰	 ۳- جمله ی دعایی
۴۱	 ۴- جمله ی امری
۴۱	 ۵- جمله ی بیان شگفتی (عاطفی)
۴۱	 ۶- جمله ی پاسخ و پرسش قیدی (استفهامی)
۴۱	 ۷- جمله ی مکمل (معترضه)
۴۲	 ۸- جمله ی شناسا (بَدَل)
۴۲	 ۹- جمله ی شرطی
۴۳	 ۱۰- جمله ی تأکیدی
۴۳	 ۱۱- جمله ی ندایی
۴۳	 ۱۲- جمله ی بُریده (کوتاه شده)
۴۶	 کار و تمرین

۴۷	بخش دوم - گونه های جمله
۴۹	کار و تمرین
۵۰	نهاد و گزاره چیست؟
۵۲	کار و تمرین
۵۳	نقش های اصلی و نقش های فرعی (وابسته) در جمله
۵۶	شاخه ها (اجزای جمله)
۶۱	کار و تمرین
۶۲	شناخت فعل (کنش)
۶۲	الف: از دیدگاه کارکرد فعل: (کامل - ربطی - کمکی)
۶۲	ب: از دیدگاه ترکیب ظاهری فعل: (ساده - پیشوندی - مرکب)
۶۲	ج: از دیدگاه ساختاری فعل: (کمکی) و (مصدری)
۶۳	د: از دیدگاه معنایی فعل
۶۳	۱- (نشان دار یا معلوم - بی نشان یا مجهول)
۶۳	۲- فعل های ناگذر، گذرا، دو وجهی
۶۴	شیوه ی ساخت فعل نامعلوم از فعل معلوم
۶۶	بررسی ویژگی فعل های کامل، ناقص و کمکی
۶۶	۱- فعل های کامل (تام، خاص) چه ویژگی هایی دارند؟
۶۶	۲- فعل های ناقص (ربطی یا اسنادی یا عام یا پیوندی) چه ویژگی هایی دارند؟
۶۷	۳- فعل های کمکی (معین) چه ویژگی هایی دارند؟
۷۰	شناخت فعل (کنش)
۷۰	۱- فعل ساده
۷۰	۲- فعل پیشوندی
۷۱	۳- فعل مرکب
۷۲	تشخیص فعل مرکب از فعل ساده
۷۷	کار و تمرین
۷۸	زمان در کاربرد کنش ها
۷۸	نخست = زمان گذشته
۸۰	دوم = زمان حال (اکنون)
۸۱	سوم = زمان حال استمراری
۸۶	اجزای جمله: (اسم)
۸۶	اسم چیست؟

۸۶	دسته بندی گونه های اسم
۸۶	ویژگی ساختاری اسم ها
۸۸	تقسیم بندی کاربری گونه های اسم
۸۹	کار و تمرین
۹۰	اجزای جمله
۹۳	کار و تمرین
۹۴	صفت (یا ویژگی اسم)
۹۴	جایگاه صفت
۱۰۰	درجات صفت
۱۰۱	صفت های سنجشی
۱۰۲	صفت های عربی در پارسی
۱۰۲	الف = بر مبنای سنجش
۱۰۲	۱- صفت آزاد (مطلق)
۱۰۲	۲- صفت سنجشی برتر (تفضیلی)
۱۰۲	۳- صفت سنجشی برترین (عالی)
۱۰۳	ب = بر مبنای ساختار
۱۰۳	۱- صفت ساده (جامد)
۱۰۳	۲- صفت فعلی (مشق)
۱۰۳	۳- صفت اسمی (مشق)
۱۰۳	۴- صفت فاعلی
۱۰۴	۵- صفت مفعولی
۱۰۵	گزیده ی گفتار شناخت صفت
۱۱۱	ضمیر (جانشین اسم)
۱۱۱	ضمیر (نشینه) چیست؟
۱۱۲	۱- ضمیر های جدا
۱۱۲	۲- ضمیر های پیوسته یا چسبان
۱۱۳	۳- ضمیر های مشترک
۱۱۳	۴- ضمیر ناشناس (مبهم)
۱۱۷	ج = قید (چگونگی)
۱۱۷	۱- قیدهای مختص (ویژه)
۱۱۸	۲- قیدهای مشترک

۱۱۸.....	۳- قید جمله
۱۱۸.....	قیدهای مختص (خاص) و مشترک (عام) را بهتر بشناسیم
۱۱۸.....	۱- قید خاص
۱۱۸.....	۲- قید عام
۱۲۱.....	کار و تمرین
۱۲۲.....	د= متِم (کامل کننده)
۱۲۴.....	حرف چیست؟
۱۲۴.....	تعریف حرف:
۱۲۴.....	تعریف واکه (از ویکیپدیا، دانشنامه ی آزاد)
۱۲۵.....	واکه ها در زبان فارسی
۱۲۶.....	صوت مرکب
۱۲۷.....	ویژگی های حرف
۱۲۷.....	گونه ی حرف ها
۱۳۰.....	حرف پیوند (ربط) تساوی
۱۳۱.....	رده ی سوم، حرف های ندا
۱۳۲.....	رده ی چهارم: حرف اطلاق (روانی)
۱۳۲.....	رده ی پنجم: حرف دعا
۱۳۵.....	نقش نما ها (نشانه ها)
۱۴۴.....	سایر حرف های میانجی
۱۴۸.....	ساختار گونه های مصدر
۱۴۹.....	مصدر های پیشوندی یا پسوندی
۱۴۹.....	مصدر صفتی
۱۴۹.....	مصدر های مرکب
۱۵۱.....	نشانه ی تأکید یا نفی اسم
۱۵۳.....	کار و تمرین
۱۵۵.....	گونه های اضافه (پیوند های اضافه)

بخش سوم: زبان شناسی

۱۶۱.....	۱- نقش های زبان
۱۶۳.....	گزیده ی گفتار زبان شناسی
۱۶۳.....	۱- نشانه چیست؟

- ۲- گونه های نشانه ۱۶۴
- ۳- تفاوت زبان انسان با حیوان ۱۶۴
- نقش ارتباطی پیام ۱۶۵
- ۴- شناخت حرف، واج، تکواژ، واژه ۱۶۵
- ۵- تعداد واج ها در زبان فارسی ۱۶۶
- ۶- صداها و بی صداها (صامت ها و مصوّت ها) ۱۶۷
- ۷- هجا چیست؟ ۱۶۷
- ۸- تفاوت بین هجا و تکواژ ۱۶۹
- ۹- ترکیب دو هجا بایکدیگر ۱۶۹
- ۱۰- تکیه در زبان پارسی ۱۷۱
- کار و تمرین ۱۷۳

بخش چهارم: ویرایش

- ویرایش چیست؟ ۱۷۷
- کار و تمرین ۱۹۰

بخش پنجم: آرایه های ادبی

- آرایه ی ادبی چیست؟ ۱۹۳
- آرایه های ادبی کدامند؟ ۱۹۴
- بخش نخست - آرایه های برون سخنی (لفظی) ۱۹۵
- بخش دوم: آرایه های درون سخنی (معنایی - معنوی) ۱۹۶
- کار و تمرین ۱۹۸
- ۲- سجع (واژه‌آهنگ) ۱۹۹
- گونه های واژه‌آهنگ ۱۹۹
- کار و تمرین ۲۰۱
- ۳- ترصیع (هم آوایی واژه ها) ۲۰۲
- کار و تمرین ۲۰۳
- ۴- جناس (هم گونگی) ۲۰۴
- گونه های جناس ۲۰۴
- الف = جناس تام همجنس (مماثل) ۲۰۵
- ب = جناس تام ناهمجنس (مستوفی) ۲۰۵

- ۲- جناس های ناقص ۲۰۵
- نخست: جناس ناقص حرکتی (محرّف) ۲۰۶
- دوم: جناس ناقص افزایشی (زاید) ۲۰۷
- سوم: جناس آوایی (لفظی) ۲۰۷
- چهارم: جناس جابجایی (ناقص اختلافی - مطرّف) ۲۰۷
- پنجم: جناس خط (مصنّف - تصحیف - مضارعه) ۲۰۸
- ششم: جناس ترکیبی (مرکّب) ۲۰۸
- هفتم: جناس پیایی (مکرّر - مزدوج - مردّد) ۲۰۹
- هشتم: جناس عکس (شکسته - معکوس - باشگونه - بازگونه - قلب - تصریف) ۲۱۰
- نهم: جناس تشدید (مغایر) ۲۱۱
- کار و تمرین ۲۱۱
- گونه های وابسته ی به جناس ۲۱۳
- ۱- اشتقاق (اقتضاب - هم ریشگی) ۲۱۳
- ۲- قلب (مقلوب) ۲۱۴
- ۳- ردّ القُزْ علی الصّدر (تصدیر - مطابقه - جابه جایی واژه ها) ۲۱۴
- ۵- ردّ المظالم ۲۱۶
- کار و تمرین ۲۱۷
- ۶- ردّ القافیّه ۲۱۸
- ۷- طرد و عکس (تبدیل و عکس) ۲۱۸
- ۸- اِغْنات (تضییق - تشدید - لزوم مالا یلزم - التزام) ۲۱۹
- ۹- التزام کلمه ۲۲۰
- ۱۰- حذف (تجريد - مجرّد) ۲۲۰
- ۱۱- شعر دوقافیه ی بسته (ذوقافیتین) ۲۲۰
- ۱۲- شعر دوقافیه ی باز (تشریع - توشیح - توأم) ۲۲۱
- ۱۳- گونه های شعر پارسی ۲۲۲
- گونه های تشبیه ۲۲۴
- ۱- تشبیه بلیغ (رسا) ۲۲۴
- ۲- تشبیه مفرد و مرکب ۲۲۴
- ۳- آرایه ی استعاره ۲۲۵
- الف- آرایه ی استعاره ی آشکار (مصرّحه - تحقیقّه - محقّقه) ۲۲۵
- ب- آرایه ی استعاره ی کنایی (مکنّیه - بالکنایه) ۲۲۶

ج- آرایه ی استعاره ی تخیلی (تخیلیّه)	۲۲۷
د- آرایه ی استعاره ی مرشحه (ترشیح)	۲۲۷
علاقه ی مجاز	۲۲۹
۴- آرایه ی کنایه	۲۳۰
کار و تمرین	۲۳۱
ب: سایر آرایه های درون سخنی یا معنایی	۲۳۳
۱- مراعات نظیر (تناسب - مواخات - توفیق - تلفیق - ائتلاف)	۲۳۳
۲- حُسن تعلیل	۲۳۳
۳- زیاده گوئی (مبالغه و اغراق)	۲۳۴
۴- ابهام (تخیل - توهیم - توریّه)	۲۳۴
۵- مطابقه (تضاد - طباق)	۲۳۶
۶- مقابله	۲۳۶
۷- استخدام	۲۳۶
۸- ارصاد و تسهیم	۲۳۷
۹- لفّ و نشر	۲۳۷
۱۰- جمع	۲۳۹
۱۱- تفریق	۲۴۰
۱۲- تقسیم	۲۴۰
۱۳- جمع با تفریق	۲۴۳
۱۴- جمع با تقسیم	۲۴۳
۱۵- تجاهل عارف	۲۴۳
۱۶- افتنان	۲۴۴
۱۷- اعداد (سیاقه الاعداد)	۲۴۴
۱۸- تنسیق الصّفات (صفت های پی در پی)	۲۴۵
۱۹- التّفات	۲۴۵
۲۰- تجرید (خطاب النّفس)	۲۴۷
۲۱- ارسال مثل (مَثَل - تمثیل)	۲۴۷
۲۲- مشاکلت (مشاکله - هم شکلی)	۲۴۸
۲۳- براعت استهلال (شروع خوب)	۲۴۹
۲۴- ستایش شبیه سرزنش (مدح شبیه به ذم)	۲۴۹
۲۵- استدراک	۲۵۰

۲۵۰	۲۶- سرزنش شبیه ستایش (ذم شبیه به مدح)
۲۵۱	۲۷- مذهب کلامی (برهان دینی و عقلی)
۲۵۱	۲۸- پرسش و پاسخ (سؤال و جواب)
۲۵۲	۲۹- نوآوری (ابداع)
۲۵۲	۳۰- حُسنِ طلب (ادب سؤال - ادب طلب)
۲۵۳	۳۱- حسن مطلع (خوش آغازی)
۲۵۴	۳۲- حسن مقطع (خوش انجامی)
۲۵۴	۳۳- حسن تخلص (حسن مخلص - گریز ادبی)
۲۵۵	۳۴- استنباع
۲۵۶	۳۵- توجیه (محتمل الضدین - ذو وجهین)
۲۵۶	۳۶- تلمیح
۲۵۷	۳۷- حشو (بیان ضمنی - اعتراض - اعتراض الکلام قبل التمام)
۲۵۸	۳۸- ایغال و الغاء
۲۵۸	۳۹- چیستان (لُغز)
۲۵۹	۴۰- معمای
۲۶۰	۴۱- حس آمیزی
۲۶۰	۴۲- استفهام انکاری

بخش هشتم: شناخت شعر

۲۶۵	دانش های شعری
۲۶۷	آرایه های لفظی
۲۶۷	(موسیقی درونی و بیرونی شعر)
۲۶۸	شناخت ویژگی های شعر
۲۶۸	ویژگی های شعر
۲۶۸	مصرع یا مصراع چیست؟
۲۶۸	بیت چیست؟
۲۶۸	۱- بیت فرد یا مفرد
۲۶۹	۲- قافیه
۲۶۹	۳- بیت مصرّع (هم قافیه)
۲۶۹	۴- ردیف
۲۶۹	۵- مطلع

- ۶- مَقْطَع ۲۶۹
- ۷- تشبیب (نسیب، تغزل) ۲۶۹
- ۸- حُسْنِ تَخْلُص (حُسْنِ مَخْلَص، حُسْنِ خُرُوج) ۲۷۰
- ۹- تَخْلُص ۲۷۰
- ۱۰- قصیده ی محدود (مقتضب) ۲۷۰
- ۱۱- شریطه ۲۷۰
- ۱۲- تجدید مطلع ۲۷۰
- وزن های عروضی عربی ۲۷۴
- بحرهای متناوب و مرکب ۲۷۴
- وزن های شعر پارسی ۲۷۵
- ۱۳ - خیال در شعر ۲۷۷
- ۱۴- واژه گزینی درست در شعر ۲۷۸

سبک های شعری

- واژه ی (سبک) چیست؟ ۲۸۱
- ۱- سبک خراسانی (ترکستانی) ۲۸۱
- ۲- سبک عراقی ۲۸۲
- ۳- سبک شعر هندی (اصفهانی) ۲۸۴
- ۴- سبک دوره ی بازگشت ادبی ۲۸۵
- ۵- سبک شعر نو ۲۸۶

گونه های شعر پارسی

- پیش درآمد: ۲۸۹
- ۱- قالب های کهن ۲۸۹
- ۲- قالب های نو ۲۹۰

بخش نخست: قالب های شعری کهن

- بخش نخست: قالب های شعری کهن (کلاسیک) ۲۹۲
- ۱- یگانی (فرد - مفرد) ۲۹۲
- ۲- دو گانی (دو بیتی - فلهویات) ۲۹۲
- روش بازشناسی رباعی از دو بیتی ۲۹۳

۲۹۳	۱- وزن شعر
۲۹۳	۲- درونمایه (موضوع) شعر
۲۹۳	۳- چهارگانی (رباعی - ترانه)
۲۹۶	۴- مثنوی
۲۹۸	۵- غزل
۳۰۰	۶- قصیده
۳۰۱	۷- قطعه
۳۰۳	۸- ترجیع بند
۳۰۵	۹- ترکیب بند
۳۰۸	۱۰- مسقط
۳۱۲	۱۱- مستزاد
۳۱۳	۱۲- چهارپاره
۳۱۶	۱۳- تضمین
۳۱۷	۱۴- دوزبانه (ملّمع)
۳۱۸	۱۵- تصنیف
۳۲۲	تصنیف های مشهور ایرانی
۳۲۴	شعر هنری

بخش دوم: قالب های شعری نو

۳۲۷	گونه های شعر سبک جدید (غیر کلاسیک)
۳۲۷	۱- شعر نیمایی
۳۲۹	۲- شعر آزاد
۳۳۰	۳- شعر سپید
۳۳۱	۴- شعر موج نو
۳۳۲	۵- شعر کودک
۳۳۵	پاسخنامه

به نام یگانه ی بی همتا

سخنی با خواننده ی گرامی:

آن چه مرا بر آن داشت تا نگارش این کتاب را - که خود برآیند تلاش دانش پژوهان پیشین و کنونی گستره ی ادب پر بار پارسی است - به پایان برسانم؛ در کوتاه سخن این است که:

۱- گسستگی بخش های ادبی در کتاب های درسی، به ویژه دبیرستانی - که بیشتر به انگیزه ی شمار سال ها، پخش شده است - در فراموشی دانش آموزان، بی اثر نیست ولی در کتابی این چنین، همه ی مطالب یک درس، یکجا در اختیار دانش آموز است.

۲- دانش آموز و دانشجو، زمانی یک درس را به درستی در می یابد که با تکرار و تمرین همراه شود و در این کتاب برای هر درس، تمرین هایی نیز به شکل پرسش، آمده و در پایان کتاب، پاسخ آن ها نیز نشان داده شده است تا خواننده بتواند خود را بیازماید.

۳- تجربه ی سال ها آموزش درس مهم دستور زبان پارسی در دبیرستان، به من آموخت که دانش آموز چگونه درس را بهتر فرا می گیرد و پایه ی تدریس دستور زبان پارسی در این کتاب، بر همین اساس پی ریزی شده است یعنی بیان هر درس به شکل ساده و با آوردن نمونه ها.

۴- برخی از درس ها، به شکل جدید بیان شده که تازگی دارد.

۵- در پایان هر درس یا بخش، (بدانیم) آمده است که دانستن آن بسیار مورد نیاز است و گاه ارزش دانستن آن هم پایه ی مفاهیم درس است.

۶- برخی از موارد درسی مانند گونه های اضافه و یا زیانشناسی و ... کوتاه و فشرده بیان شد.

۷- در بخش آرایه های ادبی، از کتاب (فنون بلاغت و صناعات ادبی) استاد همایی و موضوعات کتاب های درسی و دو سه مورد دستنوشته های اینترنتی پژوهشگران دانشمند، بهره بردم که هر جا نامشان آمده بود، در همان بخش بیان شد.

۸- در نمونه ها و در بخش گونه های شعر، هرجا شعری از شاعری بیان شده، نام او نیز تا حد امکان بیان شده است. و در پایان کتاب نیز بیوگرافی کوتاهی از آنان - شاعران کنونی باتصویر آنان - آمده است.

آن چه می دانم این است که این نوشته کمبودهایی دارد و جبران آن، به راهنمایی استادان دلسوز و فرهیخته بستگی دارد و ما نیز چشم به راهنمایی این بزرگان دوخته ایم. شاید این باور که تقریباً هیچ نوشته ای نیست که صد در صد کامل باشد، بنابراین وبه همین انگیزه پیراستن و به نگاری چنین نوشتاری، نیاز به اراده ای همگانی دارد./

تهران - پاییز ۱۳۹۶ خورشیدی - سید سعید خاتمی